

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК "СЕРЕДНЬОСЕРЕТСЬКИЙ": КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ

Проведено оцінку території з метою обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку "Середньосеретський" як необхідного структурного елементу екологічної та рекреаційно-туристської мереж, виокремлено його просторові межі, обґрунтовано функціональні зони.

Ключові слова: регіональний ландшафтний парк, природні компоненти, ландшафтні комплекси території.

Актуальність. Оптимізація функціонально-територіальної структури заповідних мереж, а також розвиток рекреаційно-туристської сфери господарського комплексу регіону, актуалізують створення мережі поліфункціональних заповідних об'єктів – регіональних ландшафтних парків (РЛП). Відповідно до загальної стратегії розбудови мережі природних національних та регіональних ландшафтних парків розробляються форми їх оптимальної територіальної організації. При цьому враховується ряд визначальних чинників, серед яких: зростання потреб в рекреаційних послугах місцевого населення, транспортна доступність і територіальна приуроченість до споживача послуг, атракційна привабливість ландшафтів та історико-культурних пам'яток, наявність рекреаційної інфраструктури, рекреаційна спеціалізація території тощо.

У Тернопільській області розроблені перспективні програми розвитку туристсько-рекреаційної сфери та формування регіональної екомережі, які потребують наукового наповнення і обґрунтування.

Метою даної публікації є обґрунтування створення регіонального ландшафтного парку "Середньосеретський" як необхідного структурного елементу екологічної та рекреаційно-туристської мереж, виокремлення його функціональних зон, обґрунтування просторових меж.

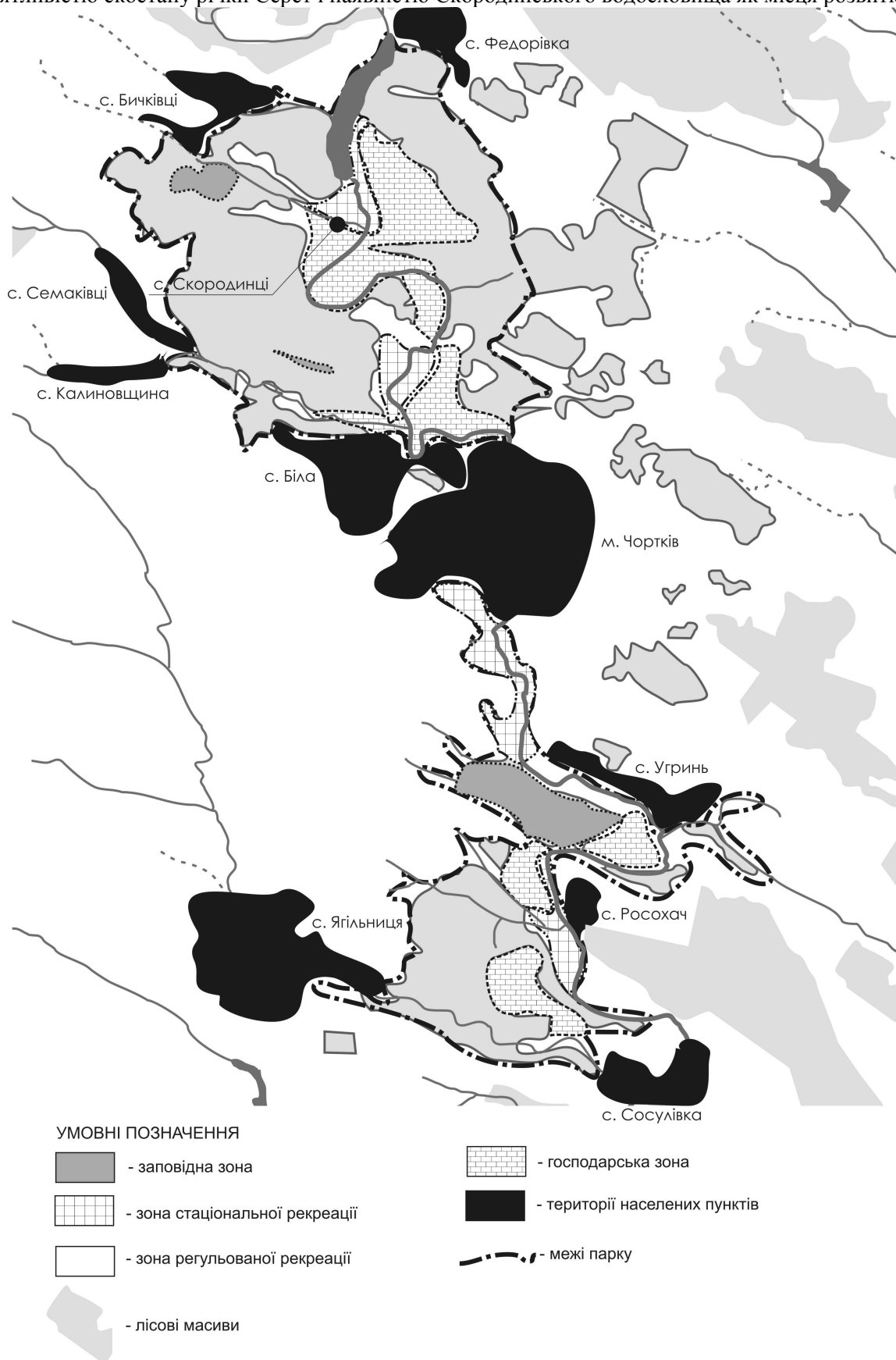
Аналіз попередніх досліджень. Обґрунтована мережа перспективних ландшафтних парків Тернопільської області розглянута у монографічному дослідженні Л.П. Царика (2005, 2006), підходи щодо створення раціональної системи природних парків Поділля висвітлені О.В. Мудраком (2007), П.Л. Цариком у попередній публікації (2009) подана комплексна еколого-географічна характеристика перспективного РЛП "Княжий ліс", проведені розрахунки антропогенного навантаження в межах територій окремих перспективних РЛП Тернопільщини М. Гінзулою (2008), питання обґрунтування формування і розвитку національного природного парку „Подільське Полісся” висвітлені у науковій публікації О.В. Мудрака, Л.М. Кирилюка, Є.І. Ворони (2006), аналіз тваринного світу РЛП „Мурафа” – у праці Ю.В. Яцентюка, Є.І. Ворони (2008), ініціативною групою еколого-гуманітарного об'єднання "Зелений світ" під керівництвом О. Степаненка було опубліковано матеріали щодо створення РЛП у долині Серету поблизу м. Чортків (2004).

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження було вивчено особливості природних компонентів та ландшафтних комплексів території; проведено інвентаризацію типових, цінних, унікальних ландшафтів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, наявного біорізноманіття, оцінено можливості розвитку рекреації.

Територія пропонованого РЛП "Середньосеретський" знаходиться у межах південно-західної частини Гусятинського та Чортківського адміністративних районів Тернопільської області. Вона складається із двох частин: північної, у межах лісових масивів і земель приурочених до долини р. Серет і південної – приуроченої до долини Серету та його допливів нижче м. Чорткова. Межі північної частини РЛП проходять південною околицею с. Федорівка, далі на південь по межі лісового масиву до м. Чортків, північною околицею Чорткова і с. Біла, включаючи долину р. Білий Потік до сс. Калиновщина і Семаківці, краєм лісового масиву поблизу цих населених пунктів до південної околиці с. Бичківці, далі долиною потічка, що протікає через це село. В межі парку входить прибережна зона та плесо Скородинського водосховища, с. Скородинці, лісові урочища "Муравщина", "Мордова" (рис.1.). Південна частина парку включатиме долину Серету між м.Чортків і с.Сосулівка, долини його допливів, лісові урочища "Звіринець", "Зурвана", "Білавина", "Качурова Гора" та території між сс. Сосулівка, Улашківці, Росохач, Ягільниця, Угринь та м. Чортків (рис.1.). Орієнтовна площа перспективного РЛП в цих межах складатиме близько 8500 га.

Існує декілька версій, щодо меж і розташування пропонованого РЛП. Автор публікації вважає

за доцільне виділення РЛП „Середньосеретський” у північній його частині і обґрунтовує це сприятливістю екостану річки Серет і наявністю Скородинського водосховища як місця розвитку

Рис. 1. Функціональне зонування перспективного РЛП "Середньосеретський"

водних видів відпочинку. Натомість представники „Еколого-гуманітного об'єднання Зелений Світ” м. Чорткова пропонують включити до меж РЛП південну його частину разом з м. Чортковом, а це радіаційно забруднені околиці м. Чорткова та смт. Заводське, та істотно забруднена акваторія річки Серет нижче міста, що фактично є несприятливим фактором розвитку водних видів відпочинку на цьому відтинку річки. Враховуючи цю обставину автором прийнято компромісне рішення про включення у межі парку північної і південної частин окрім самого м. Чорткова. Вилучення міської території з меж парку обґрунтовано недоречністю збільшення площі господарської зони. Наявна туристична інфраструктура Чорткова буде при цьому інтенсивно використовуватись.

Територія, що пропонується для заповідання, у системі фізико-географічного районування України знаходяться в межах Західно-Подільської області Західно-Подільського фізико-географічного району. Ландшафти представлені місцевостями каньйонного, надзаплавно-терасного, заплавного та вододільного типів. Унікальною особливістю рельєфу є поєднання відносно рівних плакорних ділянок та вузьких каньйоноподібних долин річок з із стрімкими схилами ("стінками").

У межах парку на денну поверхню у формі відслонень та останців виходять в основному породи нижнього девону, які приурочені до глибоко врізаних річкових долин. У рельєфі територія представлена розчленованим плато з каньйоноподібними, глибоко врізаними долинами річок.

Максимальна абсолютна висота становить близько 330 метрів над рівнем моря (північна частина парку). Водночас абсолютні висоти найглибше врізаної долини р. Серет коливаються від 234,5 м на греблі Скородинського водосховища до 200 метрів поблизу с. Сосулівка. Долина Серету заглиблена в середньому на 100-130 метрів у північній частині, і до 120-150 метрів поблизу сс. Росохач, Сосулівка. Таке розчленування рельєфу надає рис привабливості і мальовничості долині річки.

Клімат парку помірно-континентальний із переважанням атлантичних повітряних мас помірного поясу. Середня температура липня складає +18,5⁰С, січня -5,0⁰С. Абсолютний максимум температури складає +39⁰С, мінімум -32⁰С. Сумарна сонячна радіація у літній період становить близько 1750 Мдж/см², впродовж року – 4150 Мдж/см², тривалість сонячного сяння складає 1850 годин/рік. Переважаючі вітри західного, північно західного та південно-східного напрямків. Середня багаторічна швидкість вітру сягає 2,8 м/с. Середньорічна кількість опадів становить 600-550 мм. В межах річкової долини відслонюються вапнякові породи і пісковики, які належать до теплоємних порід, що сприяє формуванню специфічних мікрокліматичних умов (підвищеної температури, зменшенню швидкості і сили вітру, підвищеної вологості).

Найбільша річка – Серет протікає парком з півночі на південь у межах меандрованої каньйоноподібної долини і не приймає великих допливів, окрім невеликих потоків і потічків: Перейма, Потік, Жидкова, Білий Потік, Млинка, Черкаська, Беявина та багато інших. Притоки переважно протікають у вузьких долинах, мають значний похил (часто більше 100 метрів на 10 км), формують чисельні уступи і водоспади. Модуль середнього річного поверхневого стоку становить 3,3 л/с з 1 км². Ресурси місцевого поверхневого стоку 90-100 тис. м³ на км². Середній багаторічний модуль підземного стоку – близько 1,5 л/с з 1 км². Ресурси місцевого підземного стоку 40-55 тис. м³ на км².

Ґрунти парку представлені ясно сірими та сірими опідзоленими крупнопилувато-легкосуглинистими на лівобережній частині парку та чорноземами опідзоленими, опідзоленими оглеєними, глибокими малогумусними важко-суглинистого гранулометричного складу на правобережжі, крім того у долинах річок і потічків представлені лучні та перезволожені ґрунти. Характерною особливістю прирічкових ландшафтів є швидкі темпи карстоутворення та ерозії ґрунтів. Процеси ґрунтоутворення найбільш сповільнені на крутосхильних прирічкових ділянках, особливо на стрімких зсувах силурійських сланців. Це найбільш збіднені ґрунти, на яких поселяється куртинами низькоросла рослинність: петрофітно-степові трав'янисті види поряд з чагарниками.

Деревні породи в межах лісових масивів парку представлені дубом черешчатим, грабом, липою дрібнолистою, кленом татарським, гострокінцевим та явором, корковим в'язом, ліською черешнею, ясенем, ліщиною. На теплих крутосхилах долини типовими є терен, шипшина, кизил, глід, корковий в'яз; на холодних – ліщина, граб, татарський клен, скельний дуб. На кількох стрімких ділянках яру Серету збереглися ареали різнотрав'я наскельно-степових рослин, у т.ч. нечисленні популяції ясенцю білого – виду, що занесений до Червоної Книги України. У межах лісових масивів спорадично зустрічається підсніжних білосніжний, любка дволиста, лілія лісова, цибуля ведмежа та інші червонокнижні види [6].

Серед тварин в межах парку зустрічаються пацюк сірий, миша лісова, бурозубки, жовтогорла миша, заєць-русак, вовчок лісовий, білка звичайна, лисиця звичайна, ласка, тхір, козуля європейська, кабан дикий, кріт, їжак; декілька десятків лісових видів птахів – голубині, сиворакші, круки, сороки, одуди, ворона, грак, зозуля, дятли строкаті, синиця, соловей, сойка, дрозди, горобці, чижі, зяблики, шпаки, вівсянки, славки чорноголові, тощо. Подекуди зустрічаються степові види, які заходять з околиць територій: рябий ховрах, звичайний хом'як, подільський сліпак і звичайна полівка. Серед земноводних на території регіонального ландшафтного парку можна зустріти трав'яну та гостроморду жаби, ящірки прудку та живородящу, веретільницю, вужа звичайного, гадюку звичайну тощо [4].

В межах парку зростають найрізноманітніші їстівні гриби. Зустрічаються білі гриби, підберезовики, підосиновики, грузді, гливи, сиріжки, моховики, печериці, опеньки та інші. Крім того тут масово зростають калина, лісова малина, суниця, глід, терен, кизил та ін. Все це приваблює велику кількість любителів збору грибів та ягід.

Цільовими функціями РЛП є природоохоронна, охорона пам'яток культури і історії, рекреаційна, освітньо-пізнавальна. Основними завданнями РЛП є збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, відновлення порушених природних комплексів, створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, сприяння екологічній освітньо-виховній роботі. На відміну від НПП РЛП можуть створюватись поблизу міст. В цих умовах РЛП мають переваги як організаційна форма охорони природи і найбільш повно проявляються їх соціальні функції. Виокремлення функціональних зон здійснюється для створення умов необхідних для виконання цією територією різнопланових завдань. Функціональне зонування парку правомірно розглядати як форму цільової організації території. Схема функціонального зонування відображає просторову диференціацію функцій, які ця територія має виконувати. Функціональні зони різняться за завданнями та цілями охорони, а відтак за режимами охорони та формами практичної діяльності. Функціональне зонування можна розглядати як цільову просторово-функціональну модель охоронної території. Відповідно до закону про ПЗФ України на території РЛП, з урахуванням певних цінностей виділяються 4 функціональні зони – заповідна, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації, господарська [1].

До заповідної зони включені території які охоронялись раніше а також природні комплекси, що малотрансформовані антропогенними чинниками з рідкісними видами та угрупованнями; території, що мають практичне значення для ведення лісового господарства.

У межах парку нараховується 7 заповідних територій: з них 1 ботанічний заказник місцевого значення, 1 загальнозоологічний заказник місцевого значення, 3 геологічні пам'ятки природи місцевого значення, 1 гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення, 1 ботанічна пам'ятка природи місцевого значення, загальною площею 324,35 га. Разом з перспективними для охорони об'єктами вони будуть складати заповідну зону парку площею близько 500 га.

Федорівський – ботанічний заказник місцевого значення. Розташований на лівому березі р. Серет на околиці с. Федорівка Гусятинського району. Перебуває у віданні колективного господарства „Маяк”. Площа 14,1 га. Охороняються зарості шипшини – цінної лікарської сировини.

Звіринець-Білецький – загальнозоологічний заказник місцевого значення. Розташований між селами Росохач, Бердо та Угринь Чортківського району, в кв.63-71 Білецького лісництва Чортківського держлісгоспу в межах лісового урочища „Звіринець”. Заказник перебуває у віданні Чортківського держлісгоспу ДЛГО „Тернопільліс”. Площа 309,0 га. Охороняється численна мисливська фауна: заєць сірий, козуля звичайна, куниця лісова, лисиця звичайна, куріпка сіра, білка звичайна, борсук лісовий (вид занесений до Червоної книги України), свиня дика. Рішенням Тернопільської обласної ради від 22.07.1998р. №15 мисливські угіддя заказника надані у користування Чортківській районній організації Українського товариства мисливців та рибалок, як постійно діюча ділянка по охороні, збереженню та відтворенню мисливської фауни.

Угринь – карстова печера, геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташована на південному сході с.Угринь Чортківського району. Вхід розміщений у верхній частині схилу долини р.Млинки. Пам'ятка природи перебуває у віданні Угриньківської сільської ради. Площа 0,25 га. Закладена у верхньотортонських (неоген) гіпсах, довжина 1,2 км.

Відслонення девону – відслонення, геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташоване на 1 км вище по течії від м.Чортків, поблизу с. Вигнанка Чортківського району, на лівому схилі р. Серет. Пам'ятка природи перебуває у віданні Вигнанської сільської ради. Площа 0,10

га. Охороняється відслонення потужної (близько 40 м) товщі темно-коричневих, зеленувато-сірих тонковерстуватих аргілітів з окремими прошарками вапняків, що містять рештки тентакулітів, остракод, пелеципод. Ці породи відносяться до жединського ярусу (нижній девон) і є стратотипом чортківського горизонту. Відслонення має важливе наукове значення.

Гравітаційні складки – тектонічне утворення, геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташовані між селами Угринь та Синякове Чортківського району, на лівому схилі р.Серет. Пам'ятка природи перебуває у віданні приватного пайового господарства „Угриньське”. Площа 0,50 га. Охороняється товща ясно-сірих дрібно-і середньозернистих вапнякових пісковиків нижньотортонського під'ярусу (міоцен) потужністю 7,0 м. Верстви цієї товщі інтенсивно зім'яті у дрібні складки з розмахом крил від 0,2 до 2,5 м. Зверху без помітної перерви деформовані породи змінюються горизонтально залягаючими шарами аналогічних пісковиків цього ж віку, перекритих четвертинними суглинками.

Джерело в урочищі „Лан” – гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Розташована на східній околиці с.Росохач Чортківського району біля в межах лісового урочища „Дача „Галілея” на лівому високому березі р.Серет. Пам'ятка природи перебуває у віданні Росохацької сільської ради. Охороняється джерело підземних вод, що відіграє важливу історико-культурну, сакральну, оздоровчу та естетичну функції. На місці джерела побудована капличка.

Бичківський дуб – вікове дерево, ботанічна пам'ятка природи місцевого значення. Зростає поблизу с.Бичківці Чортківського району, в кв.7 вид.11 Білецького лісництва Чортківського держлісгоспу в межах лісового урочища „Бичківці”. Площа 0,03 га. Охороняється дуб черешчатий віком понад 400 років та діаметром 160 сантиметрів. Залишок Подільських дібров. Стовбур дуба дещо нахилений на південь, розгалужується на висоті 6 метрів. Висота дерева 25 метрів. Проекція крони в напрямку північ – південь – 15 метрів, в напрямку схід – захід 20 метрів. Стовбур має потовщення (бугристі напливи) в місцях прикріплення гілок. Судячи по напрямку тріщинуватості кори, деревина має скісну шаруватість. Помітна стара громобійна тріщина, що встигла зарости (крім комлевої частини дуба). Наявні отвори ходів великого дубового вусача. Підозрюється центральна гнилизна стовбура. Окремі гілки всихають. Дуб уцілів від вирубки завдяки низькій товарній якості стовбура [3].

Зона регульованої рекреації має призначення науково-освітньої роботи та екологічного виховання відвідувачів. Її найхарактерніша особливість надати можливість для відвідувачів спостерігати максимально збережену природу. Тут доречно створювати екологічні стежки для пропаганди охорони унікальних природних комплексів і об'єктів. Це зона буде найбільшою і складатиме близько 6060 га та 71% площі проєктованого РЛП.

Зона стаціонарної рекреації виділяється в місцях найбільш сприятливих для тривалого відпочинку. Для її виділення особливе значення має мальовничість ландшафту, його оздоровчий потенціал, стійкість до антропогенних навантажень, транспортна доступність, тут розміщуються об'єкти обслуговування відвідувачів (готелі, мотелі, кемпінги), а також наявні заклади тривалого відпочинку та санаторного лікування. Територіями сприятливими для стаціонарної рекреації є такі населені пункти та їх околиці: с. Скородинці, с. Біла, м. Чортків, сс. Росохач, Уринь, Сосулівка.

Господарська зона. До неї відносяться освоєні території на яких ведеться традиційне господарство. Тут представлені історико-архітектурні пам'ятки, об'єкти комунального призначення, сільгоспугіддя парку та лісництва. Тут можуть розміщуватися органи управління парком, а діяльність людини не повинна входити в протиріччя з завданнями парку. Переважна більшість території цієї зони знаходиться під сільськогосподарськими угіддями, приватною забудовою, що накладає відбиток на екологічні вимоги до господарської діяльності.

Поблизу парку знаходиться низка історико-архітектурних пам'яток. Насамперед це архітектурні ансамблі Чорткова, Копичинців та інших населених пунктів. Серед історико-архітектурних пам'яток, що знаходяться поблизу проєктованого РЛП можна відмітити наступні: дві дерев'яні церкви (1635 та 1715 рр.) та руїни замку Гольських (1610 р.) у м. Чорткові, дерев'яну церкву з дзвіницею (1630 р.) у Копичинцях.

Наймасовішими відвідувачами парку звісно будуть жителі навколишніх населених пунктів: м. Чорткова, Копичинців, смт. Заводського, сс. Ягільниці, Білобожниці та цілої низки інших сіл. Територію парку перетинають: міжнародна автомобільна дорога Брест-Тернопіль-Чернівці-Кишинів-Одеса, автомобільні шляхи на Коломию, Кам'янець-Подільський, Бучач. Через залізничну станцію Чортків проходять потяг міжнародного сполучення Москва-Київ-Софія, та сполученням Київ-

Чернівці, Одеса-Чернівці. Серед місцевих ліній необхідно відзначити потяги: Тернопіль-Чортків, Тернопіль-Заліщики. Тобто територія парку є доступною для рекреантів з Тернопілля, Буковини, півдня Хмельницької області.

Висновки. Загалом територія пропонована під створення регіонального ландшафтного парку „Середньосеретський” має значний рекреаційний потенціал і на сьогоднішній день активно використовується в туристко-рекреаційній сфері. Створення РЛП дало би змогу впорядкувати та оптимізувати рекреаційні потоки, спроектувати низку екологічних стежок, проводити більш цілеспрямовану еколого-просвітницьку роботу з населенням. Водночас – це новий напрям господарської діяльності, зміна акцентів природокористування.

Література:

1. Заповідна справа в Україні. [Навчальний посібник.] / *За заг. ред. М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка.* – К.: Географіка, 2003. – 306 с.
2. Ініціатива створення регіонального ландшафтного парку у долині річки Серет. Перший крок. – Чортків: ЕГО „Зелений світ”. – 14с.
3. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення Тернопільської області станом на 01.01.2007 р. – Тернопіль, 75с.
4. Природа Тернопільської області / *За ред. Геренчука К.І.* – Львів: Вища школа. – 1979. – 167 с.
5. Царик Л.П. Природні національні та регіональні ландшафтні парки як складові елементи природоохоронного та рекреаційного комплексів Тернопілля / *Л.П.Царик // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія.* – Тернопіль: Видавн. відділ ТДПУ, 2004. – № 3. – С.176-181.
6. Черняк В.М. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України / *В.М.Черняк, Г.Б.Синиця.* – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224с.

Резюме:

Царик П. РЕГИОНАЛЬНЫЙ ЛАНДШАФТНЫЙ ПАРК "СЕРЕДНЕСЕРЕТСКИЙ": КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ.

Проведено изучение территории с целью обоснования создания регионального ландшафтного парка "Середнесеретский" как необходимого структурного элемента экологической и рекреационно-туристской сетей, выделены его функциональные зоны, определены пространственные границы.

Ключевые слова: региональный ландшафтный парк, естественные компоненты, ландшафтные комплексы территории.

Summary:

Tsaryk P. REGIONAL LANDSCAPE PARK "SEREDNESERETSKIY": CONCEPTUAL GOING NEAR CREATION.

The study of territory is conducted with the purpose of ground of creation of regional landscape park "Seredneseretskiy" as necessary structural element of ecological and rekreacional-tourist networks, his functional setting, spatial limits.

Keywords: regional landscape park, natural component, landscape complexes of territory.

Надійшла 27.11.2009р.